

EKONOMSKA MISAO U ANTIČKOJ KINI

*Đuro Benić*¹

UDK / UDC: 299.512:330.8](315)

JEL klasifikacija / JEL classification: B11

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljeno / Received: 1. travnja 2016. / April 1, 2016

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 30. svibnja 2016. / May 30, 2016

Sažetak

U radu se istražuje i analizira ekonomska misao u antičkoj Kini, koju je moguće naći zabilježenu u religijskim, filozofskim i spisima različitih pisaca. Posebno se, s gledišta ekonomske misli, istražuju doprinosi velikog mudraca, filozofa i učitelja Konfucija. U zlatno doba kineske filozofije tri su se skupine pisaca bavile ekonomskim pitanjima: konfucijanci, legalisti i moisti. Analiziraju se i daju temeljne značajke njihovih pristupa i doprinosa. Postojala je različitost u pogledima, pristupima i tumačenju pojedinih spornih pitanja. Sva tumačenja bila su pod jakim utjecajem institucionalnog sustava društva u kojem su živjeli.

Ključne riječi: *antička Kina; ekonomska misao; Konfucije; taoizam; konfucijanci; legalisti; moisti.*

1. UVOD

Kineska civilizacija traje tisućljećima. Duga povijest najbrojnijeg naroda na svijetu bogata je kako političkim događajima, tako i događajima iz drugih područja života. Međutim, iako je Kina jedna od najstarijih svjetskih civilizacija, zbog različitih geografskih, kulturnih i jezičnih prepreka, njezina intelektualna povijest nije bila pristupačna koliko je trebala biti na Zapadu. Davno prije svih u Kini se povećavala proizvodnost zemlje, došlo je do monetiziranja i specijalizacije, pojave trgovaca, gradova, tržišta i kontrasta između bogatih i siromašnih. U Kini su se neki izumi pojavili i primjenjivali do tisuću godina prije nego u Europi.

U antičkoj Kini nije bilo sustavne ekonomske misli. Pojedine ekonomske ideje i misli, baš kao i u ostalim zemljama staroga vijeka, moguće je naći zabilježene u religij-

---

¹ Dr. sc. Đuro Benić, redoviti profesor u trajnom zvanju, Odjel za ekonomiju i poslovnu ekonomiju, Sveučilište u Dubrovniku, E-mail:dbenic@unidu.hr

skim, filozofskim i spisima različitih pisaca. U antičkoj Kini ekonomska misao najviše je došla do izražaja u učenju i radovima čuvenog filozofa i društvenog reformatora Konfucija.

U ovom radu prvo će se dati vrlo kratke napomene iz povijesti antičke Kine, zatim će se istražiti učenje Konfucija posebice s aspekta ekonomske misli, te će se zatim dati temeljne značajke pristupa tri skupine pisaca koji su se bavili ekonomskim pitanjima, i to konfucijanaca, legalista i moista.

2. KRATKE NAPOMENE IZ POVIJESTI ANTIČKE KINE

Kineska civilizacija jedna je od rijetkih koja traje tisućljećima. Svoju povijest Kinezi dijele u dinastička razdoblja. Prva se spominje dinastija Xia, koju je u 18. st. pr. Kr. smijenila dinastija Shang, a nju je krajem 12. st. pr. Kr. smijenila dinastija Zhou, koja je vladala do 221. godine pr. Kr. Nakon stoljeća međusobnih ratovanja (od 481. do 221. g. pr. Kr. razdoblje je ratovanja feudalnih kneževina, „razdoblje zaraćenih država“, kojih je u početku bilo 17, a kasnije sedam: Qin, Chu, Han, Wei, Qi, Zhao, Yan) najzapadnija država i dinastija Qin osvaja i ujedinjuje čitavu zemlju. Car Qin Shi Huang razoružao je carstvo (osim njegove privatne vojske) i izgradio „Dugi zid“, preteču Velikog kineskog zida², te je nasuprot klasičnom feudalnom ustrojio birokratsko – centralističko carstvo koje je takvo ostalo sve do 1912. godine kada je Kina postala republika.³ Koncem prvog i početkom drugog stoljeća carske vlasti su popisale stanovništvo, a prema tom popisu Kina je imala 60 milijuna stanovnika.⁴

Brončano doba u Kini počinje oko 1500 g. pr. Kr., a željezno u 7. st. pr. Kr. Temelj kineskog gospodarstva uvijek je bila poljoprivreda. Mnogo su razvoju poljoprivrede pridonijela poboljšanja u izradi poljoprivrednih alata (motike od lijevanog željeza, oranje plugovima s više lemeša uz pridružene sijačice već u 1. st. pr. Kr., što se u Europi primjenjivalo tek u 18. st.), uvođenje orme prvo s prsnim remenom (2. st. pr. Kr.) i kasnije s ovratnikom za tegleće konje (1. st. pr. Kr., što se u Europi pojavljuje tisuću godina kasnije), te izgradnja kanala za navodnjavanje, a što je sve povećavalo proizvodnost u poljoprivredi i mogućnost transporta teških tereta kopnom.⁵

Valja istaknuti da su se u Kini neki izumi pojavili i primjenjivali pet stotina do tisuću godina prije nego u Europi (npr. proizvodnja papira, tisak, barut, kompas, mehanički sat), a koji su u Europi mnogo značili za razvoj znanosti i tehnike, otkrivanja pre-kooceanskih zemalja, te osvajanja i osnivanja kolonija. Iako su imali razvijenu trgovinu i novčarstvo, u Kini se dugo vremena nije moglo razviti tržišno gospodarstvo i poduzet-

² Veliki kineski zid građen je do 17. st. u ukupnoj dužini, s prirodnim preprekama i rovovima, 8.852 km – od čega 6.260 km zidina.

³ Već 206. pr. Kr. na vlast dolazi dinastija Han i vlada četiri stoljeća, a posljednjih dvije tisuće godina bilo je raspada, ponovnog ujedinjavanja, građanskih ratova i stabilnih vlasti u kojim su se smjenjivale dinastije, posljednje dvije Ming (1368. – 1644.) i Mandžu (1644. – 1912.).

⁴ C. Aydon, *Povijest čovječanstva*, Znanje, Zagreb, 2012., str. 96.

⁵ U 1. st. pr. Kr. Kinezi su mogli praviti bušotine tridesetak centimetara široke i obložene bambusovim cijevima do dubine od gotovo 1.500 metara radi dobivanja soli i korištenja podzemnog prirodnog plina. – *Isto djelo*, str. 96.

ništvo (koje je osnova nastanka kapitalističkog gospodarstva), između ostalog, i zato što je država imala monopol nad cijelim gospodarstvom, a car je dugo vremena bio vlasnik sve zemlje koju su pojedinci mogli samo uživati dok je uprava određivala poreze i velike javne radove, pa se može reći da je država sve uređivala i nadzirala.⁶

3. KONFUCIJE (551. – 479. G. PR. KR.)

Konfucije – mudrac, filozof, veliki učitelj – najzagonetnija je osoba antičke Kine. Za njega se s pravom može reći da je oblikovao kinesku civilizaciju. U Europu su dio njegova učenja prenijeli isusovci u 16. stoljeću, polatinivši njegovo ime **K'ung Fu-tzu** (Učitelj K'ung) u **Confucius** (Konfucije). Pravo ime bilo mu je **K'ung Chung-ni** ili **K'ung Chuan**.⁷

Konfucije se rodio u pokrajini Lu vjerojatno 551. g. pr. Kr. u siromašnoj ali cijenjenoj obitelji koja korijene vuče iz 12. st. pr. Kr. Rano je ostao bez oca, a njegova mlada petnaestogodišnja majka u vrlo teškim, oskudnim prilikama omogućila mu je izobrazbu tako da je Konfucije već u petnaestoj godini odlučio postati učitelj, što je postao i bio do kraja života. U dobi od devetnaest godina oženio se i dobio dva sina i dvije kćeri, a s obitelji nije ostao u bliskim odnosima. U životu je podučavao članove uglednih obitelji ministara, članove carske obitelji, a u pedeset prvoj godini postao je ministar i kancelar u državi Lu. Nakon četiri godine napustio je državnu službu zbog neslaganja s vladarem i dvorskih spletki. Putovao je po kineskim državama podučavajući od običnih ljudi do vladara. Pred kraj života vratio se u državu Lu gdje je umro 479. g. pr. Kr.

Konfucije se smatra autorom i/ili sastavljačem objašnjenja, odnosno tumačenja pet klasičnih djela konfucijanske književnosti. To su *Knjiga promjena*, *Knjiga povijesti*, *Knjiga pjesama*, *Knjiga o obredima*, *protokolu i ceremonijama*, *Anali proljeća i jeseni*, uz šesto djelo najvećeg ugleda – *Lun-yü* – izabrana kazivanja Konfucija i njegovih učenika i sljedbenika. *Lun-yü* sadržava odgovore Konfucija na pitanja o moralnim i drugim problemima, a u literaturi se naziva konfucijevska Biblija. Znanstvenici smatraju da Konfucije, slično Sokratu, nije sam pisao, odnosno bilježio svoja izlaganja, te da nije pisao ni tumačio navedena djela, već su ta djela usmeno prenosili i zapisivali njegovi učenici i sljedbenici.⁸

⁶ Opširniji pregled povijesti antičke Kine vidjeti u: G. D. R. van Beest Holle et al., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, treći svezak - šesti svezak, Otokar Keršovani, Rijeka, 1974., str. 859. – 874., 1351. – 1359., 1811. – 1822., 2271. – 2290. i 2715. – 2746.; o klasičnoj kineskoj kulturi u: E. Cravetto, I. Goldstein (gl. ur.), *Povijest*, Europapress holding, Zagreb, 2007., 2. knjiga, str. 152. – 167.; a o povijesti kineske civilizacije, svjetonazoru, upravi, društvenoj strukturi, gospodarstvu, tehničkim dostignućima, znanosti, školstvu i umjetnosti vidjeti u: E. Kale, *Povijest civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990. str. 68. – 81.

⁷ D. Hlad, *Predgovor*, u: *Kazivanja Konfucija (K'ung Fu-tzu: Lun-yü)*, Misl, Zagreb, 2002., str. 5.

⁸ Prije više od dvije tisuće godina učenici mislioca i filozofa Konfucija zapisali su svaki djelić, sve razasute fragmente njegova života i učenja koje su uspjeli pronaći. Ti su zapisi, mahom proizašli iz učeničkih bilježaka, prikupljeni i uređeni te su prerasli u ono što poznamo kao *Konfucijeve analekte*. Pojam „analekti“ jednostavno označuje antologiju – Yu Dan, *Konfucije iz srca: drevna mudrost za današnji svijet*, Planetopija, Zagreb, 2010., str. 7.
Lun-yü je osnovna konfucijanska knjiga prevedena kao *Konfucijevi analekti*, *Analekti*, *Izabrane izreke i Kazivanja Konfucija*.

Aforizmi i priče dane u *Lun-yü* bile su vodič za moralni život u Kini uz naglašenih pet glavnih društvenih odnosa, i to: (1) između oca i sina; (2) između muža i žene; (3) između braće; (4) u puzdanosti prijatelja i (5) u poštovanju i odanosti podanika vladaru, tj. odnosa prema nadređenom. Konfucijevo učenje je i moralno i političko – ukida razliku između morala, politike i prirodnog zakona koji je za Konfucija moralni zakon. Državom vladar mora vladati moralnim uzorom, a ne zakonima, sudovima i policijom. Po logici i načelima moralnog uzora sve dolazi u sklad. Konfuciju je prošlost bila izvor i uzor u tumačenju svega. Iz Konfucijeva djela proizišao je konfucionizam (konfucijanizam, konfucijevstvo) koji je dvije tisuće godina vladao Kinom, sve do sloma njegove političke moći 1912. godine.⁹

Konfucionizam nije religija u smislu u kojem su to kršćanstvo i islam. Konfucionizam, kao učenje, pokušaj je tumačenja svijeta koji nastoji izbaciti primitivna narodna vjerovanja, poštujući glavni smisao tradicije. On je istodobno intelektualno, političko i socijalno sređivanje ideja. To nije samo racionalistički pokušaj objašnjenja svijeta, već je neka vrsta političkog i društvenog morala. Ako nije prava religija kako se tvrdilo, on je barem filozofski stav koji prihvaća kako neku religioznost, tako i skepticizam, pa, čak, i najotvoreniji agnosticizam.¹⁰

U Mao Ce-tungovo doba u Kini je konfucionizam bio glavni ideološki neprijatelj. U suvremenoj Kini od vladavine Denga Xiaopinga (Šaopinga) 70-ih godina 20. st., konfucionizam je proklamiran kao okosnica kineske kulture, a Konfucije je ponovno priznat kao simbol društvene stabilnosti.

Kao što je navedeno, u Konfucijevu učenju moral i čestitost su od presudne važnosti za uspješno vladanje, odnosno upravljanje.¹¹ Konfucije je bio poklonik moralnog primjera, a ne pisanih zakona. Po njemu moralno ponašanje i dobar primjer mogu spriječiti kriminalne radnje, a zakoni to ne mogu. Primjereno tome, da bi država bila dobro uređena, ne može se upravljati samo zakonima.¹² Na pitanje svog učenika koji su uvjeti potrebni da bi u zemlji vladali mir i stabilna vlada, Konfucije je naveo tri uvjeta – dovoljno hrane, dovoljno oružja i povjerenje puka, od kojih bi se prvo odrekao oružja.¹³

⁹ O stupnjevanju razvoja konfucionizma kroz povijest njegova utjecaja vidjeti u: K. Jaspers, *Ljudi sudbine: Sokrat, Budha, Konfucije, Isus*, AGM, Zagreb, 2008., str. 114. – 120., a o konfucijanskoj misli u P. J. Ivanhoe, *Confucian Moral Self Cultivation*, Second Edition, Hackett, Indianapolis, 2000.

¹⁰ Prema: F. Brandel, *Civilizacija kroz povijest*, Globus, Zagreb, 1990., str. 174. – 175.

¹¹ Vojvoda Ai se propitivao: „Što mi je činiti da bi ljudi bili pokorni?“ Konfucije je odgovorio: „Ako zaposliš čestite dužnosnike umjesto pokvarenih, ljudi će postati pokorni. Ako zaposliš pokvarene dužnosnike umjesto čestitih, onda ljudi neće biti pokorni.“ – *Kazivanja Konfucija*, ..., II-19, str. 33.

.. Kada u državi prevladavaju prava načela, obični ljudi neće prosvjedovati protiv države.“ – *Isto djelo*, XVI-2, str. 143.

¹² Učitelj je rekao: „Ako se ljude vodi putem zakona a red održava kažnjavanjem, pokušat će izbjeći probleme, ali neće imati nikakav osjećaj časti i srama. Nasuprot tome, ako ih se vodi putem Odličnosti (Vrline) i po pravilima doličnosti (*li*)?, imat će osjećaj srama, štoviše bit će na ispravnom putu.“ – *Isto djelo*, II-3, str. 29.

¹³ Tuan-mu Tz'u se propitivao o osobinama dobre vladavine. Učitelj je rekao: „Neka bude dovoljno hrane, naoružanja i nek' ne izostane povjerenje ljudi u njihove vladare.“ „Pretpostavimo da ste nekom nuždom primorani odreći se jednoga, čega biste se prvo odrekli?“ „Naoružanja.“ „A ako biste se morali odreći jednog od perostalih dvaju, čega biste se odrekli?“ Konfucije je odgovorio: „Odrekao bih se hrane. Svatko je uvijek bio i jest podložan smrti, smrt je od pamtvijeka ali ni jedna država ne može postojati bez povjerenja ljudi“ – *Isto djelo*, XII-7, str. 105.

Konfucije je vjerovao da je moć vjere sama po sebi dovoljna za opstanak države. U 21. stoljeću nije dovoljno koristiti se mjerilom bruto nacionalnog proizvoda da bi se procijenila kvaliteta života ljudi u različitim zemljama. Potrebno je promatrati bruto nacionalnu sreću. – Yu Dan, *isto djelo*, str. 24.

Konfucije je pravdao klasnu podjelu u društvu i podjelu između umnog i fizičkog rada.¹⁴ Zagovarao je slobodna vlasnička imanja na selu i umjereno porezno opterećenje. Prema Konfuciju, niski porezi su najbolji način da vlada osigura visoke porezne prihode: ako se snize porezi, zemlja će se obrađivati s takvim marom da će porezni prihodi biti visoki.¹⁵

Uz navedena razmatranja o Konfuciju i ekonomskoj misli u antičkoj Kini, valja istaknuti još i sljedeće.

Od 11. st. pr. Kr. do 771. g. pr. Kr. u Kini je vladala Zapadna dinastija Zhou, a od 771. do 221. g. pr. Kr. Istočna dinastija Zhou. Vrijeme vladavine Istočne dinastije Zhou ekonomski je obilježeno povećanjem proizvodnosti u poljoprivredi, rastom monetizacije i specijalizacije, pojavom trgovaca, gradova i trgovišta, te oštrijim kontrastom između bogatih i siromašnih.¹⁶ To je zlatno doba kineske filozofije, a tri skupine pisaca bavile su se ekonomskim pitanjima: konfucijanci, legalisti i moisti. Temeljne značajke njihovih doprinosa mogu se ukratko rezimirati kako slijedi.¹⁷

4. KONFUCIJANCI

U Konfucijevom hijerarhijskom društvu svaka osoba ima jedinstvenu ulogu, a društvena harmonija postiže se samo ako svaka osoba razumije i obavlja svoju ulogu. Takvo idealno društvo pokreće želja ljudi da služe općem dobru, a ne njihovoj osobnoj koristi. Te ideje su odredile ekonomsku misao u Kini stoljećima koja su slijedila. Glavne Konfucijeve postavke bile su:¹⁸

¹⁴ Konfucije je rekao: "Oni koji su rođeni mudri pripadaju najodličnijem čovječanstvu. Oni koji to postanu proučavanjem, drugi su po redu. Oni koji dolaze do toga proučavajući, ali s velikim poteškoćama, treći su. A oni, pak, ljudi koji se muče i još uvijek ne mogu ništa naučiti, zbilja su od najnižeg soja." – *Kazivanja Konfucija*, ... , XVI-9, str. 145.

¹⁵ Vojvoda Ai zapitao je Yu Joa: „Što raditi kada je godina siromašna i kada su doprinosi za naše izdatke nedostatni?“ Yu Jo je odgovorio: „Zašto ne biste jednostavno smanjili porez na jednu desetinu?“ „Nalazim da je porez od dvije desetine nedovoljan, pa kako bih onda mogao slijediti Vaš prijedlog da se prikuplja samo jedna desetina.“ Yu Jo je odgovorio: „Kada ljudi uživaju u obilju, njihov princ neće biti sam u oskudici, ali ako su ljudi u oskudici, njihov princ ne može sam uživati u obilju.“ – *Isto djelo*, XII-9, str. 106.

¹⁶ Ni među kineskim znanstvenicima ne postoji suglasnost o tome kakav je društveno-ekonomski poredak vladao u antičkoj Kini. – B. Šoškić, *Razvoj i osnove savremene ekonomske misli*, Savremena administracija, Beograd, 1988., str. 8.

¹⁷ Usporediti s: R. B. Ekelund, R. H. Hebert, *A History of Economic Theory and Method*, Fifth Edition, Waveland Press, 2007, str. 22. – 23.

Uz konfucizam, legalizam i moizam potrebno je navesti i taoizam koji je imao snažan razvoj u razdoblju „zaraćenih država“. **Taoizam** (ili **daoizam**) filozofska su i religijska učenja koja se zasnivaju na metafizičkom tumačenju kineskog znaka Tao (ili Dao, najčešće se prevodi kao Put), a ostavila su trajni trag na različitim područjima kineske kulture. Taoizam naglašava važnost jednostavnog života u skladu s prirodom. Taoistički ideal države je decentralizirano seosko zadrugarstvo, dobar vladar je onaj koji je neprimjetan, a veliki broj zakona znak je slabe vlasti. Povijesno gledano, taoizam je utro put razvoju budizma u I. stoljeću koji je Kini dao mitsku vjeru, praktičnu i vrlo prilagodljivu. O taoizmu vidjeti u: S. Sharma, *Reflections on the Philosophical Foundations of Economics*, Mikrorad, Zagreb, 2010., str. 17. – 18.

¹⁸ R. B. Ekelund, R. H. Hebert, *isto djelo*, str. 22. – 23.

1. porezi trebaju polaziti od proizvodnih sposobnosti obveznika i treba ih ograničiti na jednu desetinu od proizvoda dobivenih na zemlji;
2. državnu potrošnju treba prilagoditi državnim prihodima, a ne obratno;
3. životni standard treba biti u skladu s društvenim statusom svake osobe bez ekstrema u rastrošnosti ili štedljivosti;
4. prva obveza vladara je dobrobit naroda;
5. vlada se ne bi trebala miješati u gospodarstvo osim u slučajevima kad je potrebno pomoći proizvodnji i održavanju pravedne raspodjele dohotka.

Dvosmislenosti i nejasnoće u navedenim postavkama (npr. pod 5.) dovele su poslije Konfucijeve smrti do razmimoilaženja njegovih sljedbenika glede biti ljudske prirode i pravilne uloge države u gospodarstvu.

Mencije (lat. **Mencius**, kin. **Meng-tzu**, 371. – 289. g. pr. Kr.) ili njegov učitelj, dobio je, prema vjerovanju, osnove iz učenja Konfucija od Konfucijeva unuka **Zi Sija (Tzu Ssu)**. Bio je savjetnik različitih vladara i gotovo 40 godina putujući učitelj od države do države. Svoja djela, pisana u obliku dijaloga – razgovora s mnogim vladarima i učenicima – sastavio je i svrstao sa svojim učenicima u sedam knjiga, koje su po njemu nazvane *Mengzi*. U knjigama Mencije, između ostalog, polemizira s utopističkim učenjem o općoj ljubavi Mo Tija, skepticizmom i hedonističkim pogledima ekstremnog egoizma Yanga Zhua i realističkom inačicom konfucionizma. Mencijeva tumačenja su idealistička strana klasičnog konfucionizma koja polaze od toga da je čovjek po prirodi dobar, da svoju narav treba poistovjetiti s prirodom, te da ga jedino težnja za vlastitom imovinom i osobnim probitcima može skrenuti s pravoga puta. Na području etike navodi četiri glavne vrline: ljubav, pravednost, moralnost i mudrost.¹⁹ Prema Menciju, zdrav društveni poredak postiže se ispravnim odgojem. Razvoj se ostvaruje samo dobro uređenim odnosima između ljudi u državi, koja je utemeljena na moralnim vrijednostima i u kojoj vladar mora biti prvi primjer moralnosti. Vladar koji je moralan i ostvaruje čovjekoljublje je kralj mudrac. Onaj vladar koji umjesto vrline koristi silu, tiranin je kojem se ljudi pokoravaju samo izvana jer nemaju snage da mu se odupru. Primjereno navedenom, vladar treba promicati javnu dobrobit, odnosno blagostanje politikom nemiješanja u gospodarstvo.

Za razliku od toga, **Hsün-tzu**, poznat i kao **Xun Kuang** i **Xunzi** (oko: 310. – 220. g. pr. Kr.), također, Konfucijev sljedbenik (uz Mencija najveći rani promicatelj Konfucijeve filozofije), dao je potpunije i složenije tumačenje i obranu konfucionizma radikalno suprotna u odnosu na otimistička tumačenja Mencija. Njemu se, kao autoru, pripisuje vrlo utjecajna knjiga *Xunzi*. Knjiga se sastoji od 32 poglavlja – eseja – u kojoj se u 18 eseja raspravlja o socijalnoj filozofiji i etici, a knjiga je bila prekretnica u razvoju kineske filozofije.²⁰ Nekoliko stoljeća poslije smrti Hsün-tzua, njegov utjecaj je veći nego Mencijev - tek u 10. st. njegov utjecaj je počeo slabiti. Živeći i svjedočeći o nastalom kaosu u Kini zbog pada

¹⁹ O učenju Mencija opširnije vidjeti u: Kwong-loi Shun, *Mencius and Early Chinese Thought*, Stanford University Press, 2000 .

²⁰ O značaju filozofije Xunzija s povijesnom pozadinom nastanka i odnosima svih dijelova Xunzijeve filozofije, a posebice u odnosu na zapadnu filozofiju, opširnije vidjeti u zborniku važnijih radova na tu temu u: T. C. Kline III, P. J. Ivanhoe, (eds.), *Virtue, Nature, and Moral Agency in the Xunzi*, Hackett Publishing Company, 2000 .

dinastije Zhou i uspona dinastije i države Qin, učenje Hsün-tzua donekle je pesimističnije i pragmatičnije od Mencijeva. Što se tiče pitanja ekonomske misli, Hsün-tzu je smatrao da u ljudima prevladavaju zli impulsi, te se zalagao za više autoritarnu vladu. Kao ni kod drugih mislioca u antičkoj Kini, ni kod Hsün-tzua nema ideje o demokraciji. Kako u ljudima prevladavaju zli impulsi, to je u prvom redu krucijalna uloga odgoja i zahtjevnih učitelja radi postizanja većeg stupnja reda i sigurnosti u društvu. Isto tako svaki čovjek može od društva učiti kako prevladati svoje početne antidruštvene impulse. Ljudi, prema Hsün-tzuju, imaju izbor u životu, i to je ključni čimbenik koji ih čini superiornijim u odnosu na životinje.

Dalje, prema Hsün-tzuju, glavni uzrok poremećaja u društvu je slom društvene hijerarhije. Kada hijerarhijske razlike nisu dovoljno jasne, ljudi su zbunjeni i ne slijede svoje odgovarajuće uloge, već nastoje neselektivno zadovoljiti svoje želje, a po prirodi u njima prevladavaju zli impulsi. Način da se to suzbije jest jasno isticanje društvenih razlika od onih između vladara i podanika, pa do razlika između muškarca i žene. Kada svatko zna svoje mjesto, svoje obveze i privilegije, pojedinci se neće boriti za rijetke resurse i dobra koja mu, prema statusu, ne pripadaju, a u društvo će se uvesti red i stabilnost, veće zadovoljstvo svih, te će se osigurati veći prosperitet.

5. LEGALISTI

Legalizam je klasična škola kineske filozofije koja je usredotočena na centralizirano upravljanje kako državom, tako i pojedincem. To je politička filozofija koja promiče štovanje zakona. Legalisti su zahtijevali da se etička norma zamijeni pravnom – nizom strogh zakona pred kojim će svi državljani biti jednaki.

Han-fei-tzu ili **Han Feizi** (280. – 233. g. pr. Kr.), za razliku od ostalih slavni filozofa toga vremena u Kini, rođen je u vladajućoj obitelji i bio je član vladajuće aristokracije u državi Han (rođak mu je bio kralj) pri kraju razdoblja zaraćenih država.²¹ Bio je jedan od učenika Hsün-tzua. Han-fei-tzuju se pripisuje autorstvo knjige *Han Feizi*, koja sadržava sintezu pravne teorije njegova vremena, pisanu u tradiciji legalista. Sadržava 55 poglavlja – eseja i jedino je „preživjelo“ netaknuto djelo te vrste, vrlo utjecajno u svoje vrijeme, posebno kod prvoga cara Kine Qin Shi Huanga.²² Han-fei-tzu je vjerovao da su ljudi motivirani u prvom redu osobnim interesom. Primjereno tome, red u društvu i eko-

²¹ Kada je 234. g. pr. Kr. napadnuta država Han, Han-fei-tzua su poslali u državu Qin na pregovore. Kralj države Qin Zheng bio je oduševljen njegovom erudicijom i planirao mu je ponuditi visoku državnu dužnost. Glavni ministar, odnosno kancelar u državi Qin, Li Si, koji je zajedno s Han-fei-tzujem studirao kod Hsün-tzua, poznavajući njegovo znanje i sposobnost, a bojeći se za svoj položaj, zatočio ga je i optužio za dvoličnost i lojalnost državi Han. Li Si mu je poslao otrov koji je Han-fei-tzu popio i tako skončao život. Car je kasnije požalio zbog tog događaja. Zanimljivo je da je kasnije, 208. g. pr. Kr., Li Si bio uključen u borbu za vlast među pretendentima za prijeslojce, te da je pogubljen na vrlo okrutan način (egzekucija na način *The Five Pains* ili *The Five Punishment* - pet kazni: tetoviranje, odsijecanje nosa, amputiranje jednog ili oba stopala, kastriranje, smrt).

²² Nakon kratke vladavine dinastije Qin na vlast je došla dinastija Han i vladale je četiri stoljeća, a filozofija Han-fei-tzua je napadana i omalovažavana. Iako je imao status izopćenika, u cijeloj povijesti carske Kine njegova je politička teorija snažno utjecala na sve dinastije, dok se Konfucijev ideal moralnih primjera u državi bez zakona nikad nije realizirao u zbilji.

nomski napredak moguće je postići samo strogo centraliziranom kontrolom nagrada i kazni. Konfucijevo društvo može funkcionirati samo ako se pojedinci ponašaju prema moralnim načelima, te ako su kraljevi mudri ljudi. Han-fei-tzu je tvrdio da je stvarnost drukčija te da društvo vode prosječni vladari, a da je pohlepa pojedinaca pravilo a ne iznimka, i stoga je prijeko potrebna centralizirana kontrola.²³

Kuan Chung ili **Guan Zhong** (oko 730. – 645. g. pr. Kr.) bio je presjednik vlade i reformator u državi Qi. Ostao je bez oca u djetinjstvu i živio je s majkom u siromaštvu. U mladosti se sprijateljio s Bao Shu Yaom, poznatim po mudrosti i oštroumlju koji je pomogao Vojvodi Huanu od Qija da postane vladar u državi Qi (kraljevao od 685. do 643. g. pr. Kr.). Bao Sha Ya postao je glavni savjetnik, a na njegov nagovor vojvoda Huan imenovao je Kuan Chunga predsjednikom vlade 685. g. pr. Kr., koji je tu dužnost obnašao sljedećih 40 godina.²⁴ Za to vrijeme proveo je niz reformi u gospodarstvu i na području inozemnih poslova kojim je Qi postala najsnažnija feudalna država.²⁵ Nasuprot kasnijim konfucijanskim načelima decentralizacije, moralnog nagovaranja i osobnih vrlina, zagovarao je središnju državnu vlast i pravne mehanizme kontrole.²⁶ Državnu moć je centralizirao podjelom države na upravne jedinice kojim upravlja središnje tijelo izravno odgovorno vojvodi. Stanovništvo je podijelio u četiri grupe: dužnosnike, seljake, obrtnike i trgovce. Za odabir dužnosnika uveo je učinkovite metode selekcije i programa obuke talentiranih kandidata. Stvorio je jedinstveni porezni sustav, te državni monopol u proizvodnji soli i željeza.

Sljedbenici Kuan Chunga nastojali su uništiti ostatke staroga plemstva iz kineskog društva, a pisali su o problematici monetarne i fiskalne politike, monopolu vlade, stabilizaciji cijena, demografiji, poljoprivredi i trgovini.²⁷

²³ Prema Han-fei-tziju, podanici služe vladara, sin oca, a žena muža i to je svjetsko nepromjenljivo načelo. Inteligentan vladar koristi zakon u odabiru ljudi za javne službe koji mjeri sposobnosti i kvalifikacije pojedinaca, a ne vladarova prosudba. Vladar mora poštovati svoje zakone iako ima ovlasti ukinuti ih. O učenju i stavovima Han-fei-tzua vidjeti u: Han Feizi, *Basic Writings*, Translated by Burton Watson, Columbia University Press, 2003 .

²⁴ Vojvoda Huan od Qija (engl. Duke Huan of Qi, rodnim imenom Jiang Hiaobai, poznat i kao Qi Huan Gong) bio je najpoznatiji vladar kineske države Qi, a zahvaljujući reformama i vještoj diplomaciji Kuan Chunga vojvoda Huan postao je veliki hegemon ("prvi u nizu hegemon" – S. Rosen, *In Search of the Historical Kuan Chung*, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 35, No. 3, May 1976, str. 431.). Iako je Kuan Chung na samrti na vojvodino pitanje koga imenovati novim predsjednikom vlade rekao koju četvoricu kandidata treba otpustiti iz službe, vojvoda Huan prvo ih je otpustio pa ih ponovo primio, a oni su izveli puč i izgladnjeli vojvodu do smrti 643. g. pr. Kr. – prema – *Guanzi: Political, Economic, and Philosophical Essays from Early China*, A Study and Translation by W. Allyn Rickett, Volume I, Revised Edition, Cheng & Tsui Company, Boston, 2001, XI, 32 Xiao Cheng, str. 430. – 432.

Guanzi je jedno od najvećih (8 sekcija, 24 knjige, 72 poglavlja) kineskih ranih filozofskih djela koje u većini poglavlja, raspravljajući o vladi i umješnosti upravljanja, ima obilježja legalizma. Nazvana je po Guan Zhongu (Kuan Chungu), kojem se, prema tradiciji, pripisuje autorstvo, međutim, sadržava širok izbor tekstova različitih autora tijekom nekoliko uzastopnih stoljeća, a većinom su povezani s Jixia Akademijom (osnovanom u 4. st. pr. Kr.) iz Linzija glavnog grada države Qi.

²⁵ Zahvaljujući političkoj i financijskoj politici Kuan Chunga, vojvoda Huan je stvorio vodeću kinesku državu u 7. st. pr. Kr. – S. Rosen, *isto djelo*, str. 431.

²⁶ Upravo zbog administrativne prirode nekih njegovih reformi, kasniji konfucijanski povjesničari svrstali su ga u legalističku školu iako je legalizam u Kini nastao nekoliko stoljeća kasnije. Tako se i ovdje doprinosi Kuan Chunga razmatraju unutar doprinosa legalista.

²⁷ R. B. Ekelund, R. H. Hebert, *isto djelo*, str. 23.

6. MOISTI

Treću skupinu pisaca i mislioca koji su se bavili ekonomskim pitanjima predvodio je **Mozi, Mo Ti** ili **Mo-tzu** (oko: 472. – 391. g. pr. Kr.). Mozi je uveo logične sustave u kinesku filozofiju, a također je razvio ideju utopijske države na načelima sveopće ljubavi prema ljudima, pacifizma i univerzalne radne obveze. Bio je filozof koji je živio u razdoblju „stotinu škola misli“ – rano razdoblje zaraćenih država. Osnovao je školu moizma i snažno se suprotstavljao konfucionizmu i taoizmu.²⁸ U razdoblju zaraćenih država moizam se razvio i prakticirao u mnogim državama, ali je pao u nemilost kada je legalistička dinastija Qin došla na vlast. U tom razdoblju mnoga su klasična djela moizma spaljena i uništena, a važnost moizma dalje se smanjivala i nestajala usponom konfucionizma, koji postaje dominantna škola u vrijeme vladanja dinastije Han.

Filozofsko djelo *Mozi* sastavili su moisti na temelju misli i učenja Mozija, a sastoji se od 15 knjiga (71 poglavlje) od kojih je veći dio sačuvan.²⁹ To je bogat izvor uvida u ranu kinesku povijest i kulturu. Mnoge od ideja Mozija ušle su u mainstream kineske misli, a u vrijeme vladavine komunista u Kini, Mozi se pokušao rehabilitirati kao „filozof naroda“ apostrofirajući njegovu obrtničku karijeru. Uistinu, Mozi je potjecao iz obrtničke klase, rođen je u državi Lu (današnji Tengzhou u pokrajini Shandong). Bio je stolar izuzetno vješt u stvaranju uređaja (npr. mobilne visoke ljestve za opsjedanje gradskih zidina) i izgradnji gradskih utvrda. Držao je školu za polaznike koji su željeli postati dužnosnici. U vrijeme kriza putovao je širom zaraćenih država nastojeći odvratiti vladare od planiranih napada na susjedne države.³⁰

Mozi su podučavali učenici Konfucija, a on je kasnije odbacio njihova učenja.³¹ Razočaran konfucijancima, koji se nisu pridržavali načela o kojim su podučavali, nego su gledali osobne koristi, Mozi je sagledao neuspjeh konfucijanaca u rješavanju postojećeg kaosa i bijede. Poput konfucijanaca, nastojao je promicati ekonomski sklad i blagostanje u postojećim monarhijskim režimima, međutim, s različitim načinom provođenja. Vjeruje u neku vrstu univerzalne bratske ljubavi nasuprot prirodnoj sklonosti prema se-

O učenju i djelovanju Kuan Chunga vidjeti u: W. A. Rickett, *Kuan Tzu: A Repository of Early Chinese Thought*, Volume I, Hong Kong University Press, 1965.

²⁸ O učenju Mozija opširnije vidjeti u: Y. Mei, *Motse, the Neglected Rival of Confucius*, Hyperior Press, 1973.

²⁹ Y. P. Mei, *The Ethical and Political Works of Motse*, Arthur Probsthain, London, 1929, (prijevodi poglavlja 1. – 39. i 46. – 50.); J. Johnston, *The Mozi: A Complete Translation*, Chinese University Press, Hong Kong, 2010. Djelo je dostupno i na internetu: *Mozi – Chinese Text Project*, English Translation W. P. Mei, <http://ctext.org/mozi>

³⁰ Tako je Mozi jednom putovao deset dana i noći do Yinga u državi Chu. Gong Shu Ban, glavni vojni strateg države Chu, konstruirao je visoke ljestve i pomoću njih planirao je napasti državu Song. Nakon odigranih devet simuliranih ratnih igara s Gong Shu Banom, koje je Mozi sve dobio, prisilio je kralja države Chu da odustane od planiranog napada i rata – prema: *Isto djelo*, Book 13, Ch. 50. *Gong Shu*, 1 – 4.

³¹ Konfucijanci se uporno drže dogme sudbine i „tvrde da su starost ili rana smrt, siromaštvo ili bogatstvo, sigurnost ili opasnost, red ili kaos određeni sudbinom i ne mogu se mijenjati. Tako su određeni neuspjeh ili uspjeh, nagrada ili kazna, sreća ili nesreća, a mudrost i moć čovjeka ne može učiniti ništa“. Kada službenici u to vjeruju, oni će zanemariti svoje dužnosti, kada obični ljudi u to vjeruju, zapostavit će svoje poslove, nehajna vlada će dovesti do poremećaja, a neučinkovita poljoprivreda do siromaštva, što je uzrok nereda i ustanaka. Konfucijanci, ipak, uzimaju ovaj nauk o sudbini kao načelo života, što će uništiti ljude u carstvu. – *Isto djelo*, Book 9, Ch. 39. *Anti-Confucianism*, 2.

bičnosti i nepravdi.³² Protivnik je klasnih razlika, luksuza i razmetanja.³³ Favorizira društvenu pokretljivost, mir, red, nacionalno bogatstvo i veliku populaciju. Njegov koncept podjele rada s naglaskom na specijalizaciju bio je u to vrijeme vrlo napredan.³⁴ Bio je uvjeren u državnu učinkovitost ako je vodi centralizirana, suverena i disciplinirana hijerarhija. Organizirao je svoje učenike prema strogim vojnim i autoritarnim načelima, što je potaknulo vjerski žar i autoritarni duh bez premca u antičkoj Kini.

Moisti, sljedbenici Mozija, svojim ekonomskim idejama istupaju protiv konfucijanaca i zagovaraju sveopću ljubav među ljudima, pacifizam i obvezu na rad. Svjesni teškog položaja poljoprivrednika na selu ističu potrebu za državnom intervencijom kako bi im se poboljšao ekonomski položaj, te kako bi se zaštitili od trgovaca i kamatarata.

7. ZAKLJUČAK

Ekonomske ideje i misli u antičkoj Kini moguće je sagledati kroz dopriniose mudraca, filozofa i velikog učitelja Konfucija, te tri skupine pisaca koji su se bavili ekonomskim pitanjima: konfucijanaca, legalista i moista.

U Konfucijevu učenju moral i čestitost od presudne su važnosti za uspješno vladanje, odnosno upravljanje, jer se ne može upravljati samo zakonima. Konfuciju je prošlost i tradicija izvor i uzor u tumačenju svega. Zagovarao je slobodna vlasnička imanja na selu i umjereno porezno opterećenje. Državom vladar mora vladati moralnim uzorom, jer prema logici i načelima moralnog uzora, sve dolazi u sklad.

Unutar konfucionizma, Mencije polazi od toga da je čovjek po prirodi dobar, vladar treba biti prvi primjer moralnosti, a vlada treba promicati javnu dobrobit politikom nemišanja u gospodarstvo. Za razliku od toga, učenje Hsün-tzua donekle je pesimističnije i pragmatičnije. Prema njemu, u ljudima prevladavaju zli impulsi, pa odgoj i zahtjevni učitelji mogu povećati red i sigurnost u društvu. Zalagao se za više autoritarnu vladu. Nausprot konfucijancima, legalisti (Han-fei-tzu, Kuan Chung) zagovaraju centralizirano upravljanje kako državom, tako i pojedincem nizom strogih zakona pred kojim će svi državljani biti jednaki. Moisti, sljedbenici filozofa Mozija, snažno su se suprotstavljali konfucijancima vjerovanjem u neku vrstu univerzalne bratske ljubavi, protivnici su klasnih razlika, luksuza i razmetanja, te favoriziraju mir i red tvrdeći da se državna učinkovitost postiže centraliziranim, suverenom i discipliniranim hijerarhijom uz univerzalnu radnu obvezu.

³² Ako se svi u svijetu vole univerzalno, države ne napadaju jedna drugu, obitelji se ne uznemiravaju, nema kradljivaca i razbojnika, carevi i ministri, očevi i sinovi postaju ljubazni i filijalni, a svijet postaje uredan. ... Dakle, ako postoji univerzalna ljubav, svijet će biti uredan, a ako postoji međusobna mržnja, svijet će biti neuredan. – *Isto djelo*, Book 4, Ch. 14. *Universal Love I*, 5.

³³ Pravilo zakona o gospodarstvu kaže: "Svi vi obrtnici i radnici, stolari i kožari, lončari i kovači učinite ono što možete učiniti. Zaustavite se kad se zadovolje potrebe ljudi." Što uzrokuje dodatne troškove, a ne donosi korist ljudima, ne treba poduzimati. ... Na pitanje koji je standard u izgradnji palače i kuće, Mozi je rekao: „Samo da strane mogu zadržati vjetar i hladnoću, krov snijeg, mraz, kišu i rosu, da je dovoljno čista za žrtvene svrhe, te da su pregrade dovoljno visoke da odvoje muškarce od žena. Što uzrokuje dodatni trošak a ne pridonosi koristi ne treba poduzimati.“ – *Isto djelo*, Book 6, Ch. 21. *Economy of Expenditures II*, 2 i 6.

³⁴ R. B. Ekelund, R. H. Hebert, *isto djelo*, str. 23.

Prema tome, ekonomske ideje, pitanja i problemi na Istoku u antičkoj Kini, baš kao i na Zapadu, u antičkoj Grčkoj, razmatrali su se unutar filozofije, i to unutar morala i etike. Nije bilo nekoga jedinstvenoga razmatranja i analize iz područja ekonomije, odnosno problematike gospodarstva. Postojala je različitost u pogledima, pristupima i tumačenju pojedinih spornih pitanja. Sva tumačenja bila su pod jakim utjecajem institucionalnog sustava društva u kojem su živjeli. Ni konfucijanci, ni legalisti, ni moralisti nisu ni izdaleka vidjeli mogućnosti tržišta i tržišnog mehanizma kao velikog automatskog regulatora tijekom u gospodarstvu u kojem se ostvaruju osobni interesi i probitci pojedinaca, dok bi vlade, odnosno državne intervencije imale ulogu korektora ako bi se to pokazalo potrebnim.

LITERATURA:

1. Aydon, C. (2012) *Povijest čovječanstva*, Znanje, Zagreb
2. Brandel, F. (1990) *Civilizacija kroz povijest*, Globus, Zagreb.
3. Cravetto, E., Goldstein, I. (gl. ur.), (2007) *Povijest*, Europapress holding, Zagreb
4. Ekelund, R. B., Hebert, R. H. (2007) *A History of Economic Theory and Method*, Fifth Edition, Waveland Press
5. Guanzi, *Political, Economic, and Philosophical Essays from Early China*, A Study and Translation by W. Allyn Rickett, Volume I, Revised Edition, Cheng & Tsui Company, Boston, 2001.
6. Feizi, H. (2003) *Basic Writings*, Translated by Burton Watson, Columbia University Press
7. Ivanhoe, P. J. (2000) *Confucian Moral Self Cultivation*, Second Edition, Hackett, Indianapolis
8. Jaspers, K. (2008) *Ljudi sudbine: Sokrat, Budha, Konfucije, Isus*, AGM, Zagreb
9. Johnston, J. (2010) *The Mozi: A Complete Translation*, Chinese University Press, Hong Kong
10. Kale, E. (1990) *Povijest civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb
11. *Kazivanja Konfucija (K'ung Fu-tzu: Lun-yü)*, Misl, Zagreb, 2002.
12. Kline III, T. C., Ivanhoe, P. J. (eds.), (2000) *Virtue, Nature, and Moral Agency in the Xunzi*, Hackett, Publishing Company
13. Kwong-loi Shun (2000) *Mencius and Early Chinese Thought*, Stanford University Press
14. Mei, Y. (1973) *Motse, the Neglected Rival of Confucius*, Hyperior Press
15. Mei, Y. P. (1929) *The Ethical and Political Works of Motse*, Arthur Probsthain, London
16. Mozi - *Chinese Text Project*, English Translation W.P. Mei, dostupno na: <http://ctext.org/mozi>
17. Rickett, W. A. (1965) *Kuan Tzu: A Repository of Early Chinese Thought*, Volume I, Hong Kong, University Press

18. Rosen, S. (1976) *In Search of the Historical Kuan Chung*, The Journal of Asian Studies, Vol. 35, No. 3
19. Sharma, S. (2010) *Reflections on the Philosophical Foundations of Economics*, Mikro-rad, Zagreb
20. Šoškić, B. (1988) *Razvoj i osnove savremene ekonomske misli*, Savremena administracija, Beograd
21. G. D. R. van Beest Holle et al. (1974), *Velika ilustrirana povijest svijeta*, Otokar Keršovani, Rijeka
22. Yu Dan (2010) *Konfucije iz srca: drevna mudrost za današnji svijet*, Planetopija, Zagreb

ECONOMIC THOUGHT IN ANCIENT CHINA

Đuro Benić³⁵

Summary

The paper investigates and analyses the economic thought in ancient China, which can be found in various religious, philosophical scriptures and writings of various writers. The contribution of the great sage, philosopher and teacher Confucius is especially researched from the aspect of economic thought. In the golden age of Chinese philosophy, three schools of writers dealt with economic issues: Confucianists, Legalists and Mohists. The basic characteristics of their approach and contribution are analysed. Differences existed in their views, their approach and interpretation of various contentious issues. All interpretations were under a strong influence of the institutional system of the society they lived in.

Key words: ancient China; economic thought; Confucius; taoism; Confucianists; Legalists; Mohists.

JEL classification: B11

---

³⁵ Đuro Benić, Ph. D., Full Professor with Tenure, Department of Economics and Business Economics, University of Dubrovnik, E-mail:dbenic@unidu.hr